

Druhá společenská dělba práce ve světle pomocných věd historických

LUDVÍK SKRUŽNÝ

Druhá společenská dělba práce — oddělení řemesla a obchodu od zemědělství je dlouhý proces, nerozlučně spjatý s rozvojem výrobních sil v zemědělství. Zemědělství svým nadproduktem z oblasti rostlinné a živočišné produkce umožňuje nejprve schopným jedincům, později i větším skupinám lidí věnovat se řemeslu a své výrobky směňovat za zemědělské produkty. Jako nevýrobní mezičlánek mezi zemědělcem a řemeslníkem záhy vystupuje obchodník, zprostředkující směnu jejich výrobků na domácích a zahraničních trzích. Postupně se obchodník zmocňuje vedení výroby a výrobce si hospodářsky podmaňuje (Engels, 1950, s. 152).

Proces oddělování řemesla a obchodu od zemědělství probíhá již od pravěku — od barbarského stupně kulturního vývoje lidské společnosti (Morgan, 1954, s. 438; Engels, 1950, s. 149), ale rozsah a úroveň jsou vždy regulovány zemědělskou produkcí, velikostí nadproduktu, který je zdrojem obživy v zemědělství nepracujících vrstev — vládnoucích špiček, řemeslníků a obchodníků.

Cílem této práce je sledovat proces oddělování řemesla a obchodu od zemědělství v českých zemích v období raného a zejména vrcholného středověku.

Nadvýrobek produkovaný zemědělstvím umožňuje řemeslníkovi, do té doby polozemědělci, provozujícímu podomáckou výrobu, věnovat se ve své vesnici řemeslu, jehož výrobky jsou pro obyvatele vesnice nepostradatelné (např. kovářství, hrnčířství, bečvářství, sedlářství) a později odejít do předhradí nebo podhradí rodových, kmenových a knížecích hradišť (např. Mikulčice 7. stol.), do obchodních a řemeslnických center, jež byla v majetku knížete, biskupa, klášterních komunit nebo nižšího světského feudála a od 13. století do nově zakládaných královských a poddanských měst.

Druhá společenská dělba práce se může uskutečnit pouze za předpokladu, že řemeslník odtržený od zemědělského prostředí má jistotu, že své výrobky smění za zemědělské produkty a v pozdější fázi (na Velké Moravě již v 9. století), že je koupí za vážený kov (železo, stříbro, zlato) nebo peníze získané prodejem svých výrobků a zajistí tak obživu své rodině, později i tovaryšů a učedníků pracujících v jeho dílně.

Proces oddělení řemesla od zemědělství je závislý na místních podmínkách umožňujících či omezujících jednak zemědělskou, jednak řemeslnou výrobu.

Vedle klimatických podmínek a bonity půdy to byla i technická vybavenost každé zemědělské usedlosti, která ve středověku představovala hospodářsky soběstačnou jednotku.

Rozvoj zemědělství je však nerozlučně spjat s rozvojem řemesla a jeho technickou úrovní. Řemesla produkují pro zemědělství dokonalejší pracovní nástroje (např. asymetrické radlice, krojidla, jha, chomouty, kolečkový pluh, žebří-

ňák i těžký vůz, dokonalejší obilní srpy, kosy trávnice, rámové brány apod.). Jejich použití v rostlinné výrobě ulehčuje práci a vytváří předpoklady pro zvyšování výnosů. Současně však vytváří tlak na živočišnou výrobu. Požaduje pro dokonalejší technické vybavení i dokonalejší tažnou sílu — koně a voly, rozšíření chovu plemenných tahounů.

Zvyšování stavu dobytka příznivě ovlivňuje rostlinnou produkci, umožňuje dodávat polím (pastvou dobytka na úhorech i přihnojováním polí chlévskou mrvou) přirozené hnojivo, což příznivě ovlivňuje výnosy, ale na straně druhé zvyšuje požadavky na rostlinnou výrobu v oblasti produkce pícnin pro koně a hovězí dobytek (oves, směska, vikev, hrách, řepa, pivovarské mláto).

Vytváří se tak spirála vzájemných požadavků rostlinné, živočišné a řemeslné výroby, po níž se pohybuje i obchodník, který podle převládající poptávky reguluje sortiment prodávaného zboží, a tím reguluje jak zemědělskou, tak řemeslnou výrobu a určuje ceny na domácích a zahraničních trzích. Tato regulace je omezována možnostmi feudální společnosti, v níž, jak již bylo výše řečeno, každá usedlost, vesnice a pozemková država feudálního pána představovala hospodářsky soběstačnou jednotku, a to především proto, že na každé usedlosti byly bez ohledu na klimatické podmínky a bonitu půdy pěstovány veškeré zemědělské plodiny, pícniny, zelenina i ovoce (Beranová, 1975, s. 27—32) a v důsledku toho je omezena ve středověku i novověku bludnými kruhy — půda — dobytek — hnůj (půda — výnosy — populace) půda — populace — nástroje (Krzemieńska, 1974, s. 66—67).

Pěstování monokultur a zemědělská specializace byly ve středověku zcela neznámým pojmem. Hospodářská soběstačnost vesnice se projevovala i v řemeslné výrobě (Kavka, 1955, s. 50; Krzemieńska, 1974, s. 73). Pokud se nám jeví specializace v zemědělství, pak to jsou vinařství a oblast živočišné výroby (Havlík, 1964, s. 59; viz pozn. 15 — vsi typu Hřebečnický, Kobylá, Koněprusy, Kravaře, Ovčáry, Svinaře, Tuřany, Vinaře apod.).

Jedním z faktorů, které významně ovlivňovaly produkci nadvýrobku v zemědělské i řemeslné výrobě, byla konsolidace politických poměrů v zemi¹ (Krzemieńska, 1974, s. 67, 69).

Rozvoj řemesel byl vázán nejen na rozvoj zemědělské výroby, ale i na místní surovinové zdroje (např. naleziště materiálů a rud, které zpracovávala), na bohatství lesů (dřevo a dřevěné uhlí nezbytné pro rozvoj některých řemesel) i blízkosti vodních toků nezbytných pro existenci některých řemesel i zavádění dokonalejší techniky.

Přebytky zemědělské a řemeslné výroby na vesnici nebylo možno směřovat výlučně v jejím rámci,² bylo nutno vytvářet nová centra řemeslné výroby a trhy, na nichž bylo možno směřovat zemědělské i řemeslnické nadvýrobky (Kavka, 1955, s. 74; Krzemieńska, 1974, s. 74; Fiala, 1975, s. 53).

Shrneme-li výše uvedené poznatky, lze říci, že rozmach výrobních sil v zemědělství a v důsledku toho se vytvářející nadprodukce vyvíjí progresivní tlak několika směry. Působí:

1. na další rozvoj specializované řemeslné výroby a urychluje proces druhé společenské dělby práce — oddělení řemesla od zemědělství (Engels, 1950, s. 149; Dějiny ČSR, 1954, s. 46; Kavka, 1955, s. 74—75; Krzemieńska, 1974, s. 71, 74; Fiala, 1975),

2. na vznik obchodních center (na předhradích, v podhradích hradišť, při důležitých zemských stezkách a jejich křižovatkách, při brodech, v blízkosti zdrojů nerostného bohatství apod.) — řemeslnických, tržních a celních osad, městeček a měst (Kavka, 1955, s. 76; Fiala, 1975, s. 160 a n.),

3. na feudály, aby si v osobním ekonomickém zájmu zajistili co největší

podíl na trhu, získání tržních a celních poplatků (u královských měst právo nuceného skladu a silnice) i změnu naturální formy renty na rentu peněžní (Kavka, 1955, s. 74—75, 79, 80; Fiala, 1975, s. 167, 177, 179).

Feudální vztahy vznikají v našich zemích v období rozpadu patriarchální rodové společnosti (6.—8. stol.). Na počátku 9. století končí boje Slovanů s Avary, ale současně začíná boj o nezávislost na Východofrancké říši. Tehdy se vytvářejí samostatná knížectví a jejich spojením (okolo r. 830) raně feudální stát — Velká Morava (Ratkoš, 1954, s. 276). Tyto skutečnosti jsou odrazem rozvoje výrobních sil v oblasti zemědělské i řemeslné výroby.

Rozvoj zemědělské výroby dosáhl v 8. a 9. století takové úrovně (Havlík, 1964, s. 55—68; Kudrnáč, 1958, s. 233—249; týž, 1958, s. 478—498; týž, 1970, s. 150 a n.; Dostál, 1976, s. 11; Beranová, 1975, s. 5—52), že produkuje nadvýrobek, jehož část si bezplatně přisvojuje feudální vrstva³ a další jeho část umožňuje rozvoj specializované řemeslné výroby, pracující jednak pro potřeby venkova (produkce náradí pro orebné zemědělství a zpracování jeho produktů), jednak pro nejvyšší společenské vrstvy — pro knížete a jeho družiníky (Ratkoš, 1954, s. 262, 265). Tehdy dochází nejen na Moravě a Slovensku, ale i v Čechách k výraznému oddělování se vládnoucí vrstvy — knížat a jejich družiníků i církve od ostatních vrstev obyvatelstva. V 9. století jsou na hradištích budovány první klášterní komunity (Sady u Uherského Hradiště)⁴ i víceprostorové stavby feudálních vrstev, např. palácová stavba v Mikulčicích (Poulík, 1960, s. 102; týž, 1962, s. 41; týž, 1967, s. 142—143; týž, 1974, s. 38; týž, 1975, s. 90; týž, 1958), rozsáhlé roubené stavby a halová stavba na Staré Kouřimi (Šolle, 1956, s. 202 až 204; týž, 1966, s. 109—120), knížecí palác a roubené dvou- i tříprostorové stavby družiníků na Levém Hradci (Borkovský, 1949, s. 107—108; týž, 1954, s. 67—68; týž, 1955; Skružný, 1973, s. 4, 13).

Na Moravě a Slovensku vznikají v 9. a 10. století raně feudální usedlosti, tvořící jádro velmožského velkostatku na Pohansku u Břeclavi (Dostál, 1970; týž, 1976, s. 16—17) a v Kostolci-Ducové (Ruttkay, 1972).

Výrazný rozdíl v obytné architektuře feudálních vrstev žijících na hradištích a řemeslnicko-rolnických vrstev obývajících předhradí můžeme pozorovat na většině systematicky zkoumaných hradišť 9. století. Nejmarkantnějším příkladem z území Čech je Levý Hradec nejstarší sídlo knížecí dynastie Přemyslovců (Borkovský, 1953, s. 642—644; týž, 1955, 69—70; týž, 1965, s. 43—47; Skružný, 1973, s. 5, 13—14).

Ale vraťme se k tématu vlastního referátu. Rozvoj výrobních sil v zemědělství umožnil výrazné osamostatňování některých řemesel již v 7. století (např. Mikulčice), někde v 8. a v 9. století (Havlík, 1964, s. 68—75). Nejdříve se pravděpodobně osamostatňovala řemesla pracující pro potřeby celé společnosti (kovářství, hrnčířství, výroba ručních mlýnků a rotačních brusů), pro obranyschopnost knížectví a rodícího se raně feudálního státu (výroba ochranných i útočných zbraní pro pěší i jízdní vojsko) a poté i pro potřeby vládnoucích vrstev (kovolictví, šperkařství, hrnčířství). Pro 9. století máme archeologickými výzkumy doloženo specializované hutnictví, kovářství, bednářství, loďařství, kovolictví, kovotepectví, hrnčířství, řemeslná odvětví zpracovávající kost i kámen a další řemesla (Pleiner, 1958; týž, 1961; Dostál, 1966; týž, 1976; Hrubý, 1955; týž, 1965; Poulík, 1960; týž, 1967; týž, 1975; Klanica, 1972; týž, 1974; Beranová, 1975; Kavánová, 1976; Hrubý, 1965a, s. 37—62; Princ—Skružný, 1977, s. 180, 182).

Výrobek velkomoravských kovářských dílen — sekerovitá hřivna — neměla funkci pracovního nástroje, ale všeobecného ekvivalentu, prostředku míry hodnot pro období před zavedením mince (Pleiner, 1961, s. 405—450; Kučerov-

ská—Frišová, 1972, s. 23—44), jehož rozšíření je dosud archeologicky doloženo na Moravě, Slovensku a od poslední čtvrtiny 9. století i na území kmene Vislanů (Krakow — Nowa Huta, Zawada Łąszkorońska, Stradow).⁵

V procesu znevlnění svobodného obyvatelstva se „kmenová“ knížata, panovník, světští i církevní feudálové podílejí na vnitřní české kolonizaci země. Je to rovněž proces dlouhodobý, jehož kořeny tkví již v časně slovanském období (Sláma, 1967, s. 433—444; Dostál, 1970, s. 10), proces, který sehrál významnou roli i ve druhé společenské dělbě práce.

Kolonizace země zákonitě vyplynula jednak z nutnosti dále rozšiřovat zemědělskou půdu v nejzalidněnějších částech země na úkor lesa, jednak z potřeby vyhledávat nové zdroje nerostného bohatství. I z hlediska ekonomického a politického bylo pokrytí země hustou sítí vesnic nezbytností a bylo i jedním z faktorů, na nichž závisel vznik a posléze i existence českého přemyslovského státu.

Od počáteční kolonizační činnosti určované potřebami obranyschopnosti jednotlivých drobných knížectví, přecházejí slavníkovská a přemyslovská knížata, rodová šlechta, pražský biskup, pražská kapitula a kláštery k cílevědomé kolonizaci země již v 10. století (Sláma, 1967). Bezpečně lze písemnými prameny doložit osídlování vnitrozemského i hraničních hvozdu v 11. století, např. vnitrozemského hvozdu posázavsko-brdského. Písemné prameny podepřené archeologickými výzkumy a průzkumy A. Hejny, K. Reichertové a M. Richtera nám dokládají, že na kolonizaci posázavsko-brdského hvozdu měli vedle panovníka zájem i světští feudálové a kláštery ostrovský, břevnovský a sázavský. Kolonizační činností se tu vytvářel základ budoucích dominií, doložených ve 12. a zejména ve 13. století (Fiala, 1975, s. 182—183).

Na vnitřní české kolonizaci se drtivou většinou podílí znevlněné obyvatelstvo českého původu a jen nepatrné procento tvoří skupiny zajatců etnicky cizího (Němci) i příbuzného původu (Slované), které česká knížata přivádějí z úspěšných výprav do sousedních zemí⁶ (Šmilauer, 1964; Boháč, 1969).

Vnější, tzv. „německou“ kolonizaci musíme chápat jako konečnou fázi tohoto složitého, staletí trvajících procesu. Představuje další příliv nových pracovních sil do zemědělství a nezřídka i úzce specializované řemeslníky a odborníky, přicházející nejen z Německa, ale i z Itálie, Francie a jiných evropských zemí (např. důlní technici, mincmistři, horníci, řemeslníci). Český venkov je pokryt sítí nově vznikajících vesnic, budovaných v zázemí prosperujících důlních měst, z nichž mnohé záhy zanikají a nejsou obnoveny (příčinou zániku mohou být nevhodné klimatické podmínky, nekvalitní zemědělská půda, požáry, epidemie apod.). Vnější kolonizace země nebyla akcí neuváženou, ale naopak nezbytnou, vyvolanou potřebami královských a poddanských měst, především horních, která pro tisíce horníků, řemeslníků a námezdních dělníků potřebovala vybudovat zemědělské zázemí — zásobovatele produkty rostlinné i živočišné výroby. Znamenala významný krok i v technické revoluci, probíhající od 12. století a vrcholící v 13. století (Krzemieńska, 1974, s. 63), zavedla nové způsoby hospodaření i nové právní postavení poddaného obyvatelstva vsí.⁷ Ale ani to nebylo v českých zemích novinkou, protože již od 12. století je na český venkov zavádějí premonstrátské a cisterciácké kláštery, orientované na Francii (Fiala, 1975, s. 81—82, 242, 245).

Vnitřní „česká“ kolonizace nám dochovala řadu svědectví v místních jménech. V nich se odráží charakteristický znak raně feudálního českého státu — rozvinutá služební organizace. Česká knížata, králové, rodová šlechta, pražský biskup, kláštery i kapituly usměrňují, v souladu se svými ekonomickými, mocenskými i ideologickými zájmy vnitřní kolonizaci země. Nejen písemné pra-

meny (Winter, 1906, s. 10 n., 70 n.; Janáček, 1963, s. 13, 43—64), ale i místní jména nám dochovala cenná svědectví o závislosti poddaných na tom či onom feudálním pánovi — na knížeti,⁸ kněžně,⁹ králi,¹⁰ královně,¹¹ knězi,¹² biskupovi¹³ a klášteři¹⁴, svědectví o procesu druhé společenské dělby práce regulovaném feudální vrstvou o dvorské, lovecké, rybářské, brtnické, dřevorubecké i řemeslnické, chovatelské i jiné činnosti, kterou poddaní ve vsích provozovali.¹⁵

Rozvoj výrobních sil a vznik nadproduktu v oblasti zemědělské a řemeslné výroby působí, jak již bylo řečeno v úvodní části, na vznik řemeslnických a obchodních center, tržních osad, městeček, měst a celních míst. Tato se zpravidla vyvíjejí z osad v podhradích starších slovanských hradišť, obvykle situovaných při důležitých zemských stezkách a jejich křižovatkách (např. Praha, Kouřim, Čáslav, Chrudim, Vysoké Mýto, Hradec Králové, Jaroměř, Litoměřice, Žatec, Stará Plzeň, Jihlava aj. — Fiala, 1975, s. 53, 67, 160—166; Richter, 1977, s. 21 až 22, 50; týž, 1975, s. 248; Bubeník—Uhlíková, 1977, s. 39, 44; Bláha, 1977, s. 30; Novotný, 1977, s. 66; Smetánka—Škabrada, 1977, s. 109; Libal, 1977, s. 160), při brodech (např. Český Brod, Litomyšl, Ronov nad Doubravkou, Znojmo, Uherský Brod, Břeclav aj.), při zdrojích nerostného bohatství (např. Jihlava, Stříbro, Smilův (Havlíkův) Brod, Kutná Hora, Písek, Strakonice, Sušice, Jemnice aj.) i na zeleném drnu (Vysoké Mýto, Polička). V mnoha případech je výběr polohy pro nově zakládaná výrobní a obchodní centra ovlivněn několika, někdy i všemi ze jmenovaných faktorů i výhodnou strategickou polohou. Významným poznatkem, který v posledních letech prověřila řada archeologických výzkumů, je skutečnost, že obyvatelstvo podílející se na budování nových sídlišť městského typu přichází z českého venkova a buduje si i v novém prostředí tradiční typ zemního obydlí — zemnice a polozemnice (např. Hradec Králové, Žďár nad Sázavou, Rýmařov, Tábor, Plzeň, Olomouc, Most, Praha, Hradištko—Sekanka, Staré Mýto aj. — Richter, 1963, s. 200—223; týž, 1977, s. 22; Goš—Novák—Jiří, 1977, s. 71; Klápště—Velímský, 1975, s. 651—672; titíž 1977, s. 77; Drda, 1977, s. 103).

Príslušníci vládnoucího přemyslovského rodu vysazují nová města na ekonomicky i strategicky nejdůležitějších místech království a nezřídka jim vymezují i přesný půdorys (např. Vysoké Mýto, České Budějovice aj.).¹⁶

Vedle královských měst vznikají tržní osady, poddanská města a městečka zakládaná nižšími světskými feudály¹⁷ i reprezentanty moci církevní — biskupy,¹⁸ kapitulou na Pražském hradě (např. vysazení Města Volyně k r. 1299) a kláštery.¹⁹

V souvislosti s budováním sítě královských a poddanských měst byla učiněna zmínka o jejich situování při vodních tocích a ložiscích nerostného bohatství. Vodní tok mohl být využit nejen při budování systému obrany města, ale mohl sehrát i významnou roli v technické revoluci. Mnohá městská řemesla byla na vodním toku přímo závislá.²⁰

Těžba kovů rýžováním (zlato, cín) a povrchovým dolováním (železo, stříbro) má své počátky již v pravěku. Ve 13. století, zejména v jeho druhé polovině, dochází s rozvojem techniky k přechodu od rýžování a povrchového dolování k dolování hlubinnému (Kořán, 1955, s. 76, 97). Poznatky o rýžovištích, povrchových a hlubinných dolech, známých ve 13. a 14. století,²¹ doplní nejen předchozí údaje o zakládání tržních, celních, řemeslnických a městských center, ale postaví do zcela jiného světla i měnovou reformu krále Václava II., provedenou v roce 1300 i nové zdroje, které králi Janu Lucemburskému umožnily ražbu zlatého dukátu.

Reforma krále Václava II., kterou byla do oběhu zavedena nová kvalitní mince — pražský groš —, úzce souvisí s rozmachem těžby kovů, do té doby

nevidaným. Díky této reformě si česká mince, po denárech velkého střížku (Cach, 1970, s. 59—84, tab. 1, 2; Kučerovská-Frišová, 1977, s. 297) opět získala své místo na domácích i zahraničních trzích a sousední země předstihla o tři až pět desetiletí.

Sledujeme-li stav českého mincovnictví v období, kdy se „dovršuje“ proces druhé společenské dělby práce, zjistíme, že nebyl příliš příznivý a to jak pro rozvoj obchodu, tak pro rozvoj řemesel (česká mince — denár malého střížku a brakteáty mizí z obsahů pokladů mincí, nalezených za hranicemi českého státu — Cach, 1972, mapa 2 a 3; týž, 1974, s. 92—93). Stav českého mincovnictví nemohl být ani impulsem pro zainteresovanost zemědělce na prodeji svých výrobků za peníze (viz svědectví Petra Žitavského poz. 23).

Směna často stagnuje na zastaralých naturálních formách (v souladu s formami odevzdávaných rent — viz pozn. 3). V 10.—13. století se realizovaly platby: 1. raženými mincemi, 2. váženým stříbrem a zlatem a 3. nemincovními (nemonetárními) platidly, majícími a) funkci ekvivalentu míry hodnot (v 10. století jemně tkanými šátečky, jejichž hodnota se podle svědectví Ibrahima ibn Jakuba rovnala $\frac{1}{10}$ denáru — MMFH III, 1969, s. 413) nebo b) naturálních platidel (sukno, dobytek, obilí, med, sůl, lupy — bochníky Fe, řemeslnické výrobky — např. ochranná a útočná zbroj — domácí výrobky²² — např. oděvy, rukavice, kožešiny, obuv apod. — Kučerovská-Frišová, 1972, s. 217, 218; táž, 1977, s. 291—297; Nohejlová—Prátová, 1975, s. 12—13).

V listině krále Vladislava II. (CDB I, č. 411), vydané pro klášter v Lito-myšli v roce 1167, je učiněna nejstarší zmínka o změně naturální formy renty ve formu peněžní (Kučerovská-Frišová, 1972, s. 131—132; táž, 1977, s. 295), ale přechod od naturální formy placení a placení váženým kovem (Kučerovská-Frišová, 1972, s. 104—126) k platbám mincemi byl brzděn řadou faktorů, z nichž nejzávažnějším bylo časté obnovování mince, např. Břetislavem II., Bořivojem II., Svatoplukem, Vladislavem II., Soběslavem II. a Bedřichem, které mělo za následek nejen snižování jakosti mince, ale posléze i vydávání oficiálních padělků (Cach, 1972, s. 11; Hlinka—Radoměrský, 1975, s. 106, 107, 109; Richter, 1963, s. 146).

Mincovní reformy králů Přemysla Otakara I. z roku 1210 a Přemysla Otakara II. z roku 1260, i když zavedly do oběhu kvalitní jednostranně ražené mince — brakteáty velkého a středního střížku, nedokázaly podle svědectví Petra Žitavského,²³ trvale udržet jejich ryzost a odstranit problémy českého mincovnictví. I nadále, až do sklonku 13. století, bylo jako směnného prostředku používáno váženého stříbra (včetně vážení oficiálně ražené mince). Tento zvyk pronikl i do sféry drobného domácího obchodu (Richter, 1963, s. 146; Nohejlová—Prátová, 1975, s. 57; Kučerová-Frišová, 1977, s. 296).

Tyto problémy odstranila až mincovní reforma krále Václava II. z roku 1300, provázená i důsledným prosazením práva krále na vytěžený drahý kov (Kořán, 1955, s. 80). Jsou vytvořeny příznivé podmínky pro přechod od naturální renty, naturální směny a plateb váženým kovem ke směně formou peněžní. Jakostní pražský groš o váze téměř 4 g a jakosti 955/1000 (Augst, 1968, s. 8) již v prvních letech 14. století vytlačil platby neraženým kovem (Nemeškal, 1973) a zdomácněl v Čechách, na Moravě i ve Slezsku jako oficiální, všeobecně užívané platidlo (Pošvář, 1973) a proniká i do sousedních zemí, např. do Polska (Kierowski, 1973), Rakouska (Koch, 1973), Horních i Dolních Uher (Hlinka—Radoměrský, 1975, s. 153), Horní i Dolní Lužice (Hlinka—Radoměrský, 1975, s. 151), Německa (Berghaus, 1973; Hlinka—Radoměrský, 1975, s. 151), do Ruska a na Ukrajinu (Spáčil, 1974, s. 63, 66; Hlinka—Radoměrský, 1975, s. 153; Zvarič,

1975, s. 36—37), kde byl v oběhu až do zavedení vlastních grošových nebo dukátových ražeb.²⁴

Na počátku 14. století, v době, kdy byla provedena měnová reforma, dochází ke stabilizaci ekonomických i politických poměrů v nedávno založených městech i nově založených vesnicích, kde začínají převažovat peněžní formy berní (Fiala, 1975, s. 167—171, 180—182), plnou měrou je prověřen přínos agrární a technické revoluce a její vymoženosti mohou být všeobecně rozšiřovány.²⁵ Dochází k rozvoji a další postupné specializaci řemesel ve městech a jejich soustředování v řemeslnických organizacích — ceších.

Vedle starších dochovaných listin českých knížat a králů a mladších městských listin, v nichž se nezdá se setkávat s doklady o úzce specializovaných řemeslech (Winter, 1906, s. 10 n., 70—93; Janáček, 1963, s. 13, 43—64), jsou pro poznání druhé společenské dělby práce důležité i poznatky o řemeslnických bratrstvech a společenstvech — cechovních řemeslnických organizacích v královských a poddanských městech. Vytvořit si objektivní obraz o cechovní organizaci v době jejich počátků nelze. Většina cechovních stanov (statut a artikuli) se během pěti až šesti století existence cechovní organizace (v českých zemích byly cechy zrušeny 20. XII. 1859) nejménou měnily, nejménou byly cechy, nejen v době svého vzniku, ale i v 16. století (např. Ferdinandem I. v roce 1547), rušeny a artikule jim odnímány. Vedle těchto faktorů byly příčinou jejich zániku nejen časté požáry měst, ale i ztráta jejich významu po r. 1859.

Prvé cechy — bratrstva a společenstva — vznikají pravděpodobně již ve 2. polovině 13. století (Winter, 1906, s. 64; Janáček, 1963, s. 100, 103, 110) často bez podpory a vědomí feudálních pánů, z vnitřní potřeby hájit své živnostenské zájmy na místním trhu proti vnější konkurenci, spotřebitelům i městskému patriciátu a obchodníkům, přivážejícím do měst stejný sortiment zboží (Janáček, 1963, s. 103—105). Cechy jsou ve své podstatě sousedské (teritoriální) občiny uzavřené za hradbami měst a tvořené provozovateli téhož nebo několika řemesel (BSE 30, 1954, s. 436; Suchareva, 1976). Jejich dravost a snaha uchopit městskou moc do svých rukou byla jak v době jejich vzniku, tak i později, v průběhu 14. století (např. v r. 1337, 1340, 1351, 1352, 1355 i později — Winter, 1906, 201—203, 211; Janáček, 1963, s. 113—114) hlavní příčinou jejich rušení a zakazování.

Proces druhé společenské dělby práce již přerostl rámec raně feudálních forem, na kterých stagnovaly ještě ve 13. století. Přirozený vývoj nedokázal zastavit ani panovník. Královská města byla napojena na síť mezinárodního obchodu a na týchž cestách vyrostla i města poddanská. Měštští řemeslníci pracovali nejen pro potřeby městského a vesnického obyvatelstva, ale i, a některá řemesla především, pro vrstvy feudálů, krále nevyjímajíc. Na činnosti některých živností a řemesel bylo závislé i každodenní zásobování města, na práci jiných obranyschopnost města. Existuje rovnováha mezi produktivními možnostmi města vesnice a směna je realizovatelná kvalitní mincí — pražským grošem a jeho díly parvy.

Do měst i na vesnici pronikly technické vymoženosti, z nichž mnohé byly známy již antickému světu a zůstaly téměř nezměněny po období celého středověku. Byly jedním z faktorů, které umožnily ekonomickou stabilitu měst i vesnic.

Druhá společenská dělba práce je proces dlouhodobý, jak již bylo uvedeno v úvodu a neprobíhá ani není dovršen v určitém historickém období a není nezměnitelný. Mnohde, zejména v menších poddanských městech k oddělení řemesla od zemědělství nedošlo až do 20. století, stejně jako u řemesel vesnických. Řemeslníci zůstali i nadále polozemědělci a své řemeslo provozovali jen

v obdobích, kdy jim to práce v přidruženém zemědělství dovolovaly, zejména v zimním období a mezi jarními polními pracemi a žněmi.

Významnou roli hrála i stabilizace ekonomických a politických poměrů v zemi. Městští řemeslníci zůstali vždy ekonomicky spjati se zemědělským zázemím. Dlouhodobé ničivé války (např. třicetiletá válka) spojené s drancováním dobytka a zásob na vesnici i dobýváním měst se odrazily i na stavu řemesla, některá řemesla upadla, jiná stagnovala, ale jen dočasně.²⁷

Poznámky

- 1 Taktika boje v období feudalismu se soustřeďovala především na ochromení ekonomiky napadené země, na vypalování vesnic, ničení úrody na polích (spásání i kosení píce, osení i obilí na zeleno), drancování zásob obilí a potravin, odvod dobytka (Choc, 1967, s. 18, 123, 125, 128, 131, 132, 133, 273, 275, 276, 317, 318; Kudrnáč, 1948, s. 17 n.; týž, 1958, s. 236–237) a nezřídka i na odvod obyvatelstva vypleněných vesnic (Choc, 1967, s. 274–275; Fiala, 1975, s. 49, 65, 75).
- 2 Mnoho řemesel, např. kovářství, a s ním spojené podkovářství, dále sedlářství, kolářství, bednářství, stolařství, soukenictví a tam, kde byly vhodné hlíny a dostatek palivového dřeva i hrnčičství, se udržuje na vesnici až do 20. století. Provozovatel řemesla se většinou věnoval i přidružené zemědělské výrobě. Obdobná situace byla až do 20. století i v malých, původně poddanských městech (Fiala 1975, s. 51, 171).
- 3 Základním předpokladem vzniku feudalismu je taková úroveň výroby a produktivity práce, která umožňuje vytváření nadprodukce (nadvýrobku), jehož část odvádí poddaný svému feudálnímu pánovi. V období raného feudalismu 1. formou renty v úkonech (prací na pozemcích vrchnosti), 2. povinností zemské roboty (pracemi při budování, opravách a přestavbách hradišť, panských sídel, při budování veřejných komunikací, mostů; povinnost zásobovat vojsko, knížete a příslušníky jeho družin. V 9.–12. století se kníže se svými družinami pohyboval po celé zemi od hradiště k hradišti (Ratkoš, 1954, s. 270; Fiala, 1975, s. 160), později 3. rentou v naturáliích (zemědělci – dobytek, obilí, med, drůbež aj., rybáři – část svého úlovku, řemeslníci – díl sortimentu svých výrobků) a od konce 12. století (objevuje se i dříve) nejvyšší ekonomickou formou feudální renty – 4. rentou peněžní (Dějiny ČSR, 1954, s. 49; Kavka, 1955, s. 59, 74, 85–86; Kučerovská-Frišová, 1972; táž, 1976, s. 36–37; táž, 1977, s. 291–298; Istorija Československa, 1956, s. 95, 97; Krzemieńska, 1974, s. 75; Fiala, 1975, s. 41, 52, 56).
- 4 Hrubý, 1975, s. 10.
- 5 Za laskavou informaci děkuji PhDr. Taťaně Kučerovské vědecké pracovníci numismatického oddělení Moravského musea v Brně.
- 6 Zajatce přivádějí podle písemných zpráv do Čech a na Moravu: Břetislav I. v roce 1038 z tažení do Polska, Vratislav II. v roce 1082 z výpravy do Rakouska, Soběslav I. v letech 1132–1134 z bojů v Polsku a Soběslav II. v roce 1176 z Rakouska (Choc, 1967, s. 274–275; Fiala, 1975, s. 49, 65, 75). Kromě skoupých písemných zpráv se nám četné doklady o kolonizaci českých zemí Slovany ze sousedních knížectví a království, cizinci i domácím přesídleným obyvatelstvem dochovaly v místních a pomístních názvech. Někteří z nových přesídlenců byli nedobrovolně přivedeni z úspěšných válečných výprav českých knížat a králů, jiní k nám uprchli před nesnesitelným feudálním útlakem svých pánů, a další přišli se svými pány – cizinci ve službách českých králů, část v době vnější kolonizace českých zemí. O cizím i příbuzném (slovanském) etniku usídleném v našich zemích svědčí následující místní jména, zjištěná v Čechách, na Moravě i ve Slezsku: např. Bavorý u Mikulova (k r. 1332), Bavoryně u Hořovic (k roku 1088), Čechy pod Kosířem na Prostějovsku (k r. 1131), Čechy u Přerova (k roku 1358), Čechovice (?) na Olomoucku (k r. 1397), a Prostějovsku (k r. 1325), Če-

chůvky (?) na Prostějovsku (k r. 1260), Hedčany u Kralovic (k r. 1356), Holice v Čechách (k r. 1318) a na Rakovnicku, Dolní a Horní Hedeč (?) u Králík (k r. 1577), Charváty na Olomoucku (k r. 1332), Korutany — zaniklá ves u Mníšku (k r. 1409), Krusicany na Benešovsku (11. stol.), Limuzi u Českého Brodu (k r. 1227), Litovany u Hrotovic (k r. 1349), Milčany u České Lípy (k r. 1366), Moravany na Pardubicku (k r. 1242), Čáslavsku (k r. 1318), a Ústí n. L. (k roku 1408), Moravsko u Kostelce n. Orli. (k r. 1342) a na Jičínsku (k r. 1542 pusté), Němčice na Kolínsku (k r. 1222), Karlovarsku (k r. 1318), u Manětína (k r. 1186), na Mělnicku (k r. 1226), Netolicku (k r. 1220), Volyňsku (k r. 1227), u Plánice (k r. 993), u Teplé (k r. 1233) a Horšovského Týna (k r. 1312), Prusice na Černokostelecku (k r. 1339), Prusiny (?) u Blovic (k r. 1352), Prusy (k r. 1261) na Moravě, u Vizovic (k r. 1261) a Přerova (k r. 1342), Moravské Prusy (k r. 1269) a Německé Prusy (k r. 1348) na Vyškovsku, Rakousy u Chlumce n. Cidl. (k roku 1399), na Turnovsku (k r. 1380) a místní názvy při dolním toku Sázavy, Srbce na Vysokomýtsku (k r. 1355), Poděbradsku (k r. 1413) a Přerovsku (k r. 1131). Srbice — místní název u Votic, Srby u Hostouně (k r. 1312), na Novostrašecku (k r. 1283), Úherce na Lounsku (k r. 1088), Mladoboleslavsku (k r. 1274), u Stodu (k r. 1213) a na panství sázavského kláštera (k r. 1501), Uherčice na Mikulovsku (k r. 1220) a Oslavansku (k r. 1312) Uhřice (?) na Bučovicku (k r. 1327), Prachaticku (k r. 1378), Sedlčansku (k r. 1388), při hradištském klášteře (k r. 1201) a místní název u Sedlce-Prčic, Uhersko na Vysokomýtsku (k r. 1308), Uhry na Přibyslavsku (k r. 1843), Vážany na Uherskohradištsku (k r. 1220), Kroměřížsku (k r. 1290), Vyškovsku (k r. 1306) a zaniklé vsi na Brněnsku a Kyjovsku (k roku 1524 — pustá), Královopolské Vážany na Slavkovsku (k r. 1364). (Profous [I], 1947: týž [II], 1949; týž [III], 1951; Profous—Svoboda [IV], 1957; Svoboda—Šmilauer [V], 1959; Šmilauer, 1964; Hosák, 1938; Hosák—Šrámek, 1970; Boháč, 1969; Čeština 1968; Havlík, 1976, s. 165.)

- 7 Zavedení emfyteutického — zákupního práva (*ius theutonicum*) při vyzarování vesnic dává nevolníkovi teoretickou, ale kodifikovanou záruku, že bude-li plnit své povinnosti vůči vrchnosti, nebude zbaven půdy a tato zůstane dědičně v držení jeho rodu. Feudální renta měla formu peněžní. České právo (*ius bohemicale*) dávalo feudální vrchnosti právo kdykoli nevolníkovi odejmout půdu. Převažující formou renty byla renta v naturáliích.
- 8 Místní jména typu: Kněževes na Rakovnicku (k r. 1327), Kunštátsku (k r. 1416) a Velkomeziříčsku (k r. 1370), Kněživka u Prahy (k r. 1273), Kněžmost u Mnichova Hradiště (k r. 1318). Zde je přiřknutí osobě knížete vždy sporné, protože slovo kněz nemělo jednoznačný význam. Mohlo označovat zemského knížete, kněze i nejvyššího kněze — biskupa. (Profous [II], 1949; Hosák—Šrámek, 1970.)
- 9 Místní jména typu: Knínice na Dačicku (k r. 1262), na Bučovicku (pusté k roku 1590), na Heřmanoměstecku (k r. 1325), u Chabařovic (k r. 1376), Žlutici (k roku 1581), Moravské Knínice na Tišnovsku (k r. 1235), Německé Knínice na Ivančicku (k r. 1240), Miroslavské Knínice na Moravskokrumlovsku (k r. 1349), Kněnice na Chrudimsku (k r. 1325), u Otic (k r. 1414), Knín u Týna n. Vlt. (k roku 1367), Starý (k r. 1186) a Nový Knín (k r. 1331) na Dobříšsku. (Profous [II], 1949; Hosák—Šrámek, 1970.)
- 10 Místní jména typu: Kralovany u Chlumce n. Cidl. (k r. 1244), Kralovice v západních Čechách (k r. 1183), u Buštěhradu (k r. 1285) a na Říčansku (k r. 1207), Dolní Kralovice (počátek 12. stol.) a Horní Kralovice (k r. 1267) na Benešovsku, Kralice u Náměště n. Osl. (k r. 1300), Kralice na Hané (k r. 1225), Králův Dvůr (k r. 1253) na Berounsku a Králův Městec na Novobydžovsku (k r. 1357). (Profous [II], 1949; Hosák—Šrámek, 1970.)
- 11 Místní jména typu: Dvůr Králové (k r. 1270) a Hradec Králové (1073—1225). (Profous [II], 1949.)
- 12 Místní jména typu: Kněžice u Králova Městce (k r. 1295), u Podbořan (k r. 1295), u Sušice (k r. 1319), u Klatov (k r. 1379), na Čáslavsku (k r. 1437) a Německého Jablonného (k r. 1391), Kněžičky u Králova Městce (k r. 1390), Kněz u Haber (k r. 1375) a Uhlířských Janovic (k r. 1395), Horní a Dolní Kněžeklady na Vлта-

- votýnsku (k r. 1318), Kněžpole na Uherskohradištsku (k r. 1220), u Rýmařova k r. 1320), Kněžkovice na Hořovicku (k r. 1593), Kněžnice na Boskovicku (k roku 1200), na Jihlavsku (k r. 1222), Kněževs (k r. 1088 — viz pozn. 8). Různí se i názor na výklad místních jmen Kněžkovice a Kněž. Kněžeklady patřily pravděpodobně nejvyššímu knězi — biskupovi, Kněžice u Lomnice n. Popelkou (k r. 1227) abatyši jiřského kláštera na Pražském hradě. Vyššímu knězi — děkanovi náležely vesnice s názvy: Děkančice (k r. 1436) a Děkanovice (k r. 1352) na Kralovicku. (Profous [I], 1947; týž [II], 1949; Hosák—Šrámek, 1970.)
- 13 Místní jména typu: Biskoupky na Moravskokrumlovsku (k r. 1131) a Plzeňsku (k r. 1445), Biskupice na Uherskobrodsku (k r. 1131), u Hrotovic (k r. 1131), na Prostějovsku (k r. 1131), Jevíčsku (k r. 1262), u Města Albrechtic (k r. 1736), na Čáslavsku (k r. 1352) a Chlumce n. Cidl. (k r. 1415), Biskupství (dnes součást Náměště n. Hané k roku 1403). (Profous [I], 1947; Hosák—Šrámek 1970.)
- 14 Místní jména typu: Mnichov u Bíliny (k r. 1207), na Strakonicku (k r. 1243), u České Lípy (k r. 1345) a Golčova Jeníkova (k r. 1657), Mnichovice na Kralovicku (k r. 1312), Říčansku (k r. 1135—1161), u Žlutic (k r. 1375) a zaniklá ves mezi Týništěm a Lipou na Rychnovsku (k r. 1360), Mnichovka na Železnobrodsku (k r. 1323), Mnichovství u Kostelce n. Orlicí (k r. 1229), Mnichovo Hradiště a Klášter — Hradiště n. Jiz. (k r. 1144—1145). Kněžice u Lomnice nad Popelkou (k r. 1227 — viz pozn. 12) náležela abatyši jiřského kláštera na Pražském hradě. Opatov u Vildštejna (k r. 1185) a na Humpolecku (dvě vsi k r. 1303 a 1468), Opatovice na Čáslavsku (k r. 1378), na Kutnohorsku (k r. 1344 a 1409 — dvě vsi), Hluboké n. Vlt. (k r. 1378), na Klatovsku (k r. 1186), Kolínsku (k r. 1487, Pardubicku (k r. 1073), v Praze (12. století), u Pacova (k r. 1299), u Přelouče (k r. 1073), u Třeboně (k r. 1371), na Břeclavsku (k r. 1131), u Rajhradu (k r. 1048), na Vyškovsku (k r. 1466) a Velké Opatovice u Jevíčka (k roku 1281). (Profous [I], 1947; týž [II], 1949; týž [III], 1951; Hosák, 1938; Hosák—Šrámek, 1970.)
- 15 Místní jména typu: Bečváry na Kolínsku (k r. 1265), Běchary na Jičínsku (k r. 1290), Brtce na Tábořsku (k r. 1379). Brtí u Bečova n. T. (k r. 1380) a Klatov (k r. 1386), Brtná u Plané (k r. 1239), na Humpolecku (k r. 1300), a Lázní Kynžvartu (k r. 1326), Brtnice na Tábořsku (k r. 1379), Jílovsku (k r. 1384), Vlašimsku (k r. 1377), zaniklá ves na Kouřimsku (k r. 1384), u Jihlavy (k roku 1234), Dlouhá Brtnice u Třebíče (k r. 1360), Brtnička na Třebíčsku (k r. 1350), Brtníky na Děčínsku, Brťov (?) na Blanecku (k r. 1441) a Jevíčsku (k r. 1371), Brťoví na Kunštátsku (k r. 1349), Brusná na Tišnovsku (k r. 1358), u Bystřice pod Hostýnem, Brusy (?) na Chrudimsku (k r. 1484), u Kadaně (k r. 1378) a Strakonicku (k r. 1384), Březolupy u Napajedel (k r. 1261), Budnářov — původně Putnářov (?) (k r. 1584 zaniklý), Býčina — zaniklá ves na Blatensku, Býkovec u Telce (k r. 1385), Dehetné u Přimdy (k r. 1379), Dehetník (jméno osmi lesů na Sedlčansku), Dehtáry u Brandýsa n. Labem (k r. 1603), na Českozubsku (k roku 1547), u Mimoně (k r. 1419). Dehtáře na Českobudějovicku (k r. 1334), na Pelhřimovsku (k r. 1378), Dehtín na Klatovsku (k r. 1339). Dehtov (?) na Mělnicku (k r. 1338), Dolní a Horní Dehtov (?) na Hořovicku (k r. 1238—1241), Doloplazy na Neveklovsku (k r. 1493), na Kojetínsku (k r. 1365) a Olomoucku (k r. 1234), Hrnčíře u Mladé Vožice (k r. 1398) a zaniklá ves na Příbramsku (k r. 1203), Hřebeč na Kladensku (k r. 1285), Hřebečnický na Křivoklátsku (k r. 1399), Hřiběcí u Počátek (k r. 1550 — pusté), Chrtič na Havlíčkobrodsku (k r. 1391), Chrtíky na Přeloučsku (k r. 1397), Jemnice na Znojemsku (k r. 1227), u Plané (k r. 1379), Strakoníc (k r. 1384), Stará Jemnička u Jemnice na Moravě (k r. 1390), Jemník u Pacova (k r. 1379), Jemníky na Mladoboleslavsku (k r. 1255), a Slánsku (k r. 1227), Jemniště na Benešovsku (k r. 1381), Kladeruby na Velkomeziříčsku (k r. 1391), u Náměště n. Osl. (k r. 1386), na Holešovsku (zaniklá ves u Roštění k r. 1131), Kladeruby, zaniklá ves na Mladoboleslavsku (k r. 1386), Kladoruby na Boskovicku (k r. 1306), Kroměřížsku (k r. 1131 — zaniklá ves u Kvasic), Olomoucku (k r. 1131 — zaniklá ves u Samotíšek), Kladníky u Lipníku (k r. 1372), Kladrubce na Blatensku (k r. 1227), Kladruby u Dvora Králové (k r. 1415), u Ho-

ražďovic (k r. 1405), u Chlumce n. Cidl. (k r. 1397), u Chotěboře (k r. 1398), u Manětína (k r. 1186), u Pacova (k r. 1457), u Stříbra (k r. 1115), u Tábora (k r. 1250), u Teplé (k r. 1227), u Teplic-Šanova (k r. 1370), u České Lípy (zaniklá k r. 1543), u Ústí n. Lab. (k r. 1543), u Vlašimi (k r. 1405), u Zbirohu (k r. 1379), Kladruby nad Labem (k r. 1352), Ovesné Kladruby u Mariánských Lázní (k r. 1363), (Mnohé Kladruby se původně jmenovaly Kladoruby); Kladrubky na Přeloučsku (k r. 1407), Klatovec u Telče (k r. 1386), Klisín a Klisínek na Milevsku (k r. 1464), Kobylá u Jeseníku (k r. 1285), Kobylí na Benešovsku (k r. 1406), u Počátek (k r. 1389), Žlutic (k r. 1253), Hustopečsku (k r. 1252), Kobylce na Novobydžovsku (k r. 1393), Kobylínek na Benešovsku (k r. 1271 — zaniklá ves), Kobylnice na Mladoboleslavsku (k r. 1227) u Vyššího Brodu (k r. 1530), na Kutnohorsku (k r. 1454) u Brna (k r. 1306) a Bystřice n. Pern. (k r. 1675), Kobylníky na Kladensku (k r. 1382) a zaniklá ves na Dobříšsku (k r. 1271), Kobylky na Českodubsku (k r. 1239) a Poličsku (k r. 1785), Kočov u Plané (k r. 1357) a Stříbra (k r. 1239), Koloděje na Říčansku (k r. 1346), Novobydžovsku (k r. 1332) a u Týna n. Vlt. (k r. 1295), Velké a Malé Koloděje na Pardubicku (k r. 1167), Koněprusy na Berounsku (k r. 1391), Konice na Doupovsku (k r. 1196), zaniklá ves na Tachovsku (k r. 1143), na Olomoucku (k r. 1200), Německé Konice na Znojemsku (k r. 1302), Konín u Vyššího Brodu (k r. 1379), na Klatovsku (k roku 1290) a Dobříšsku (k r. 1271), Korolupy na Jemnicku (k r. 1373), a zaniklá ves na pozořickém panství (k r. 1131), Koroseky na Českobudějovicku (k r. 1544), Korytnice u Králova Městce (k r. 1389), Košatka n. Odrou u Příboru (k r. 1400), Košíkov u Velké Bíteše (k r. 1256) a Tišnova (k r. 1437), Praha-Košíře (k r. 1185), Kotlasy u Žďáru nad Sázavou (k r. 1349), Kovač u Jičína (k r. 1318), Koválov — zaniklá ves na Židlochovicku (k r. 1252), Kovářov (?) u Vyššího Brodu (k roku 1397), u Milevska (k r. 1220), u Nasavrku (k r. 1329), u Žlutic (k r. 1373), u Hranic na Moravě (k r. 1394) a Litovle (k r. 1376), Kováry na Kladensku (k r. 1376), Kralupy u Chlumce n. Cidl. (k r. 1299), Kralupy nad Vltavou (k r. 1252), Německé Kralupy u Chomutova (k r. 993), Kravaře na Hlučínsku (k r. 1224), na Kolínsku (k r. 1289), u Úštěku (k r. 1175—1178), Kravařice na Neveklovsku (k roku 1373), Kravín na Táborsku (k r. 1388—1391), Kravsko na Znojemsku (k r. 1092), Kuchař na Berounsku (k r. 1417), Kuchařovice na Znojemsku (k r. 1220), Medná u Hostouně (k r. 1528), Mednice u Pelhřimova (k r. 1379), Medný u Mimoně (k r. 1380), Medonosy u Štětí (k r. 1353—1369), Mělnice u Hostouně (k r. 1235), Melice na Vyškovsku (k r. 1131), Mělník (12. století), Nahoruby u Neveklova (k r. 1012—1037), Občov — původně Ovčov na Příbramsku (k r. 1372), Ohaře na Kolínsku (k r. 1397), Ohařice i Ohařičky na Kolínsku (k r. 1415), Ovčáry u Brandýsa nad Labem (k r. 1350), u Jílového (k r. 1409), Kolína (k r. 1273), na Kutnohorsku (k r. 1318) a Slánsku (k r. 1331), Ovčín a Ovčinec — dvory u Nepomuku (k r. 1492), Pchery na Slánsku (k r. 1227), Pístodluby u Plzně (k r. 1183), Pnětluky na Lounsku (k r. 1250), na Lovosicku (k r. 1376), Říčansku (k r. 1386), Neveklovsku (k r. 1318) a v jihozápadních Čechách — původně Kladruby (k roku 1115), Psárov na Soběslavsku (k r. 1379), Psáry u Jílového (k r. 1088), Psáře pod Prahou — Vyšehradem (k r. 1222), u Rožmitálu pod Třemšínem (k r. 1045) a Vlašimi (k r. 1352), Rybáře na Karlovarsku (k r. 1511) a Přerovsku, Rybitví na Pardubicku (k r. 1377) a Mnichovohradištsku (k r. 1400), Smidary na Novobydžovsku (k r. 1332), Smololety na Příbramsku (k r. 1336), Smolná — zaniklé vsi u Lipníku nad Bečvou (k r. 1364) a u Jevíčka (k r. 1368), Smolov na Domažlicku (k r. 1392) a u Hostouně (k r. 1654), Struhadlo na Klatovsku (k r. 1331), u Plánice (k r. 1437), Struhaře u Blovic (k r. 1397) a Žlutic (k r. 1363), Struhařov na Benešovsku (k r. 1370), Jílovsku (k r. 1459) a Černokostelecku (k r. 1397), Stoupeč na Čáslavsku (k r. 1394), Stoupná na Českokrumlovsku (k r. 1387) a Novopacku (k r. 1260), Stoupno na Českolipsku (k r. 1291), Horní a Dolní Stupno u Rokycan (k r. 1146), Svinary na Královéhradecku (k r. 1328), Svinaře na Berounsku (k r. 1088), Svinařov na Slánsku (k r. 1328), na Rakovnicku (k r. 1360), Svinčany na Přeloučsku (k r. 1226), Sviňany — dnes Svijany na Turnovsku (k r. 1345), Svinná u Hostouně (k r. 1235), u Litomyšle (k r. 1358), u Rychnova

(k r. 1544), Stříbra (k r. 1231), Sušice (k r. 1402), u Veselí nad Lužnicí – dnes Sviny (k r. 1345), Svinný na Chotěbořsku (k r. 1384), Štítary u Hostouně (k roku 1282), na Kolínsku (k r. 1088), na Poděbradsku (k r. 1420), u Králova Městce (k r. 1304), Aše (k r. 1342) a na Znojemsku. Štítná na Litomyšlsku – zaniklá ves (k r. 1471), Štítné u Počátek (k r. 1381), Štítov na Mělnicku (k r. 1549 pustý), na Čáslavsku (zaniklá ves k r. 1360) a Golčova Jeníkova (pustý k r. 1462), Turško u Velkých Přílep (k r. 1100), Tuřany (?) na Slánsku (k r. 1115), Tuřice (?) u Benátek nad Jizerou (k r. 1192), Uhlířské Janovice na Kutnohorsku, Uhlíště u Jílového (k r. 1356), Včelary na Uherskohradištsku, Vinary na Novobydžovsku (k r. 1313), na Vysokomýtsku (k r. 1356), Přerovsku, Vinaře u Kadaně (k r. 1260) a u Čáslavi (k r. 1242), Vinařice na Berounsku (k r. 1170), na Slánsku (k roku 1277), Kolínsku (k r. 1338), Lounsku (k r. 1238), Mladoboleslavsku (k r. 1227) a u Jirkova (k r. 1417), Vinná na Litoměřicku (k r. 1115), Všeruby u Touškova (k r. 1232), u Kdyně (k r. 1584), Velké a Malé Žernoseky na Litoměřicku a Lovosicku (k r. 1057 a r. 1276), Žernov u Lomnice nad Popelkou (k r. 1375), na Českolipsku (k r. 1417), Žernovice u Netolic (k r. 1334), Žernovka na Černokostelecku (k r. 1407), Žernovník u Černé Hory (k r. 1351), Žernovy u Divok (k r. 1561) a Žernůvka na Kouřimsku (k r. 1390).

- 16 V první polovině 13. století byla založena královská města Uničov (1213), Bruntál (1223–1235), Opava (před r. 1224), Hradec Králové (1225), Znojmo (1226–1231), Jemnice (1227), Hodonín (1228?), Litoměřice (1228–1230), Staré Město pražské (1235–1245), Jihlava (1233–1249), Stříbro (1240?), Loket (1240?), Brno (1238 až 1243), Žatec (1249?), Cheb (před r. 1250); ve druhé polovině 13. století města Přerov (1252), Olomouc (1253), Písek (před r. 1254), Kolín (1253–1261), Kouřim (1253–1261), Břeclav (1256), Most (před r. 1257), Uherské Hradiště (1257), Menší Město pražské (1257), Jevíčko (1258), Čáslav, Chrudim, Vysoké Mýto, Klatovy a Ústí nad Labem (všechna asi r. 1260), Louny (po r. 1260), Kadaň (před rokem 1261), Domažlice (1262), České Budějovice (1265), Polička (1265), Ostrov (před r. 1269?), Chotěboř (1265–1278), Nymburk (před r. 1276), Beroun (k r. 1265 trhovská osada, k r. 1295 město), Dvůr Králové (před r. 1270?), Litovel (1270), Mělník (před r. 1274), Uherský Brod, Tachov a Jaroměř (založeny do r. 1278 králem Přemyslem Otakarem II., Jaroměř od r. 1307 královským věnným městem), Ivančice (1288?), Kutná Hora (1289–1300), Plzeň (před r. 1295). Za vlády krále Václava II. byla na královské město povýšena Úpa – Trutnov (původně poddanské město, založené před r. 1260). V první polovině 14. století byla založena královská města Nový Bydžov (před r. 1305), Vodňany (před r. 1310), Sušice (1322–1325), Pohořelice (?), Nové Město pražské (1248) a Karlovy Vary (1350?). (Fiala, 1975, s. 247–248; Hoffmann, 1969, s. 114–115; Měřinský, 1977, s. 123; Richter, 1977, s. 13.)
- 17 Světští feudálové podporují zakládání tržních a řemeslnických osad, městeček a měst již od 12. století. Některá z nich přešla do držení krále a byla povýšena na královská města. Z poddanských center výše jmenovaného typu lze jmenovat např. Cheb (1147 – královské město před r. 1250), Jevíčko (1145 – od r. 1258 královské město), Jemnice (12. století – od r. 1227 královské město), Boskovice (1222), Humpolec (1233), Chlumeck nad Cidlinou (1235), Chomutov (? – od roku 1252 řádu německých rytířů), Slavkov (Novosedlice k r. 1237), Šternberk (1253), Náchod (1254), Smilův (Německý a pak Havlíčkův) Brod (1257), Trutnov (před r. 1260 jako Úpa – povýšen za vlády Václava II. na královské město), Budějovice (od r. 1265 královské město České Budějovice), Rychnov nad Kněžnou (1258), Turnov (1260), Jistebnice (1262), Doksy (1264) Dolní Jiřetín (1263), Ústí nad Orlicí (1265), Strakonice (1267), Český Krumlov (1274), Telč (1278), Horažďovice (1283), Bavorov (1289–1318), Benešov (vznik ve 12. století, opevněno ve 13. století, k r. 1311 město), Říčany (1290), Čelákovice (1290), Brandýs nad Labem (1290–1306), Jindřichův Hradec (1293), Frýdlant v Čechách (1300), Rožmitál pod Třemšínem (po r. 1300), Jičín (1302), Bělá pod Bezdězem (1304), Ronov nad Doubravou (1307), Děčín (před r. 1305), Nový Jičín (1313), Senomaty (1319), Dobříš (1321), Žiželice (1321), Hořovice (1322?), Unhošť (1329) a Žebrák (1336). Do

prvé třetiny 14. století bývá kladen i vznik poddanských měst Miličina, Milína, Frýdku a Duchcova. (Malý, 1876; Winter, 1906, 40; Frajdl—Zikmunda, 1965, s. 31 až 32; Louda—Herčík, 1974; Příbyl—Liška, 1975; Umělecké památky Čech I, 1977, s. 34, 49, 54, 115, 147, 180, 213, 288, 293, 346, 438, 480, 515, 568, 591, 603, 627; Smetánka—Škabrada, 1977, s. 110; Šaurová, 1977, s. 176.)

- 18 Mezi biskupskými centry obchodu a řemesel možno v první polovině 13. století jmenovat: např.: Pelhřimov (1225), Roudnici nad Labem (1237), Vyškov (1248); ve druhé polovině 13. století např.: Svitavy (1265), Lanškroun (1265), Český Brod (ve 12. století tržní ves, r. 1289 městečko), Kroměříž (1290), Příbram (1290—1291), Blíževedly (1290), Trhový Štěpánov (1295), Jeseník (na konci 13. století povýšen na město vratislavským biskupem) a v první polovině 14. století např. Českou Třebovou (1304), Horšovský Týn (trhovou vsí od 12. století, před r. 1296 opevněn), Týn nad Vltavou (biskupský majetek od r. 1067 od r. 1280 opevnění kostela), Bechyně (1323) a Rokycany (od r. 1110 dvorec biskupa pražského). Winter, 1906, s. 39, 40; Frajdl—Zikmunda, 1965, s. 32, 39; Umělecké památky Čech I, 1977, s. 88, 200, 210; Louda—Herčík, 1974; Příbyl—Liška, 1975; Malý, 1876.)
- 19 Kláštery zakládají svá centra obchodu a řemesel, nebo je získávají donacemi od světských feudálních pánů. V první polovině 13. století je možno jmenovat např.: Kladruby (1212), Hroznětín (od r. 1213 — do té doby v držení světského feudála), Manětín (1235), Hradištko — Sekanka u Davle (13. století), Krnov (?), Mnichovice a Mnichovo Hradiště (kolem poloviny 13. století); ve druhé polovině 13. století Litomyšl (1259), Přelouč (1261), Hranice na Moravě (1276), Třebíč (1277), Řevnice u Prahy (1291?), Chvalšiny (1293). (Winter, 1906, s. 38, 39, 40; Frajdl—Zikmunda, 1965, s. 31; Umělecké památky Čech I, 1977, s. 553; Malý, 1876; Louda—Herčík, 1974; Příbyl—Liška, 1975.)
- 20 Například pro řemeslo mlynářské, pro hamernictví, valchářství, stoupy a mlýny na drcení zlatonosných hornin je nezbytný vodní tok, jehož energie je využita k pohonu složitějšího technického zařízení (Krzemieńska, 1974, s. 91—92, 176—187; Pávek, 1974, s. 101; Janáček, 1963, s. 72). Dílny koželuhů, jirchářů a barvířů tkanin vznikají výlučně v bezprostřední blízkosti vodního zdroje nebo toku (Janáček, 1963, s. 101). Hrnčíř pro provoz svého řemesla potřebuje vhodnou hlínu, vodu a palivové dřevo (Skružný, 1974, s. 155). Tam, kde vhodné hlíny nejsou (např. pískovcové oblasti severních Čech) je hrnčířství provozováno jen sporadicky (Scheufler, 1977, s. 14).
- 21 Stříbro se ve 13. a na počátku 14. století těžilo v Jihlavě, Smilově (Havlíčkově) Brodě, Kutné Hoře, na Kaňku u Kutné Hory, ve Stříbře, Stříbrné Skalici, Příbrami, Přebyslavi, Bělé, Šlapánově, v Ratiborských horách, v Jeseníkách, u zaniklé vsi Střední Hůrky, v Utíně, Tábořsku-Horkách, u Bartoušova, Marcelova, Křížové, Borovce, Deblína na Tišnovsku, u Šlapánova, Pintovky, Kosína, Ondřejova, Koroužné a na jiných místech. Zlato se v téže době těžilo rýžováním i oběma způsoby dolování na Otavě (od Sušice za Písek) a jejích přítocích Ostružné, Volyně, Vydře, Volšovce, Blanici, Lomnici, Skalici, Lužnici a Litavce, na Vltavě, Úslavě, Radbuze, Brzině, Kocábě, Lišnickém potoce, Litavce, Vlčavce, Berounce, na potocích Českého krasu ústících do Berounky, na dolní Sázavě, Opavě, Opavici a Bělé i jejich přítocích. Významnými místy těžby zlata byla Jemnice, Starý a Nový Knín, Jílové, Jeseník a Zlaté Hory, Štěchovice, Pomuk, Kašperské Hory, Krásná Hora u Kamýka nad Vltavou, Bělčice, Kasejovice, Předín, Hory, Opatov, Dobrá Voda, Plánice, Janovice, České Budějovice, Týn nad Vltavou, Podolsko, Havířky u Písku, Písek, Strakonice, Horažďovice, Sušice, Putim, Vodňany, Volyně, okolí Milína, Rožmitálu pod Třemšínem, Březnice, Blovic, v Praze-Libni, na Císařské louce a na Starém Městě pražském, v Klínci, Medníku, Pikovicích, Zbraslavi, Křepici, Čisté, Zlaté, Hluboké a na jiných místech. Cín se rýžoval a doloval v Horním Slavkově, Krásné a Čisté u Slavkova, v Prameni, v Krupce u Dalovic, u Karlových Varů. Olovo se těžilo ve Stříbře, Olovnici, Jindřichovicích, Stříbrné Skalici, Oloví a Raděticích. Železité rudy se těžily převážně povrchovým dolováním na Červeném vrchu hory Praha, v barrandovské pánvi mezi Prahou a Plzní, v Železných horách, u Vlastějovic na Sázavě, u Malešova

na Kutnohorsku, v okolí Pernštejna, Nového Města u Žďáru nad Sázavou, v jižní části Českomoravské vrchoviny mezi Velkou Bíteší a Velkou Bitýškou, na Třeboňsku, Českobudějovicku, u Kadaně, na Berounsku a jinde. (Kořán, 1955, s. 74, 75, 83, 84, 86, 88, 89, 92, 95–96, 107, 108, 109; týž, 1974, s. 106–109, 214–215; Kopš, 1969, s. 2–5; Pleiner, 1961; Kudrnáč, 1971; Příbyl–Liška, 1975, s. 68, 70, 84, 88, 112, 115, 122, 128, 141, 160; Boháč, 1969, s. 112, 115.)

- 22 Svědectví o odvádění naturální renty v podobě oděvů je doloženo již pro 9. století Ibn Rustou v díle *Kniha vzácných drahocenností*: „Jejich král (velkomoravský Svatopluk) od nich vybírá každoročně daň; jestliže některý muž z nich má dceru, vezme z jejích šatů jeden sváteční oděv ročně, a jestliže má syna, vezme z jeho šatů jeden sváteční oděv také jednou ročně. Jestliže nemá ani syna ani dceru, vezme z šatů jeho ženy nebo jeho otrokyně jeden sváteční oděv“ (MMFH III, 1969, s. 348; Ratkoš, 1954, s. 262). Jiný doklad o povinnosti odevzdávat pro potřeby chudých součásti oděvů (mezi nimiž mohly být zastoupeny i domácí výrobky) nalézáme v listině knížete Soběslava II. vydané v letech 1125–1400 vyšehradskému kostelu: „...ustanovujeme povinnost: ... z každé tvrze od viliků v celých Čechách pro chudé ročně 12 párů oděvů, 12 párů kožesin, 12 párů tunik, 12 párů bot, 12 párů střeveců, 12 párů rukavic, 12 pásů s noži v pochvě a s váciky. Z každé tvrze od babiček z celých Čech 12 párů houní a jiných textilií.“ Listina se dochovala v mladším opise ze 13. století. (CDB I, 1904–1907; Kučerovská-Frišová, 1972.)
- 23 Petr Žitavský dochoval v LXVI. kapitole svého díla „*Chronicon Aulae regiae*“ důležité svědectví o úrovni českého mincovnictví a obchodu před mincovní reformou v roce 1300. „Od prvotního původu země České bylo užívání peněz nespořádané, jako bývá dosud v četných krajinách. Neboť po všechna ta léta měnila mince v jednotlivých českých městech a obcích tvar denáru jednou nebo dvakrát, takže který denár byl často včera a předevírem dobrý a platný, přestal býti po krátké době několika dní k potřebě. Jak škodlivá a protivná byla tato častá změna mince celému království, snadno bude možno posouditi, kdo se neobtěžuje důkladněji to vyšetřiti rozumnou úvahou. Neboť toto střídání rušilo z největší části způsob přátelského spoluzití, o něž obzvláště usiluje pokolení lidské. Neboť nikdo nemohl tehdy se ziskem přecházet za zbožím z města do města, z tržiště na jiné tržiště, prodávati své věci nebo kupovati cizí, protože peníz, který platil zde, nebyl běžný onde. Co tedy zbývalo než zničiti podobu denáru a změnití jej ne beze škody ve stříbro, ačkoliv ho krátce předtím mohl někdo i s věcnou ztrátou stěží dostati u penězoměnců výměnou za stříbro. Tím byli mnohokrát šizeni prostí sedláci přicházející z venkova na trh, protože nemohli nic prodávati nebo kupovati, leč pod nestejnou váhou a mírou kramářů vždycky podvodných a nespravedlivých; a co více je, taková změna peněz působila všem takřka tajnou loupež, neboť když se někdo dnes radoval že má denár, zítra měl obol, a to se stávalo, kdykoli se peníze měnily při kterékoli smlouvě. Zřídka tehdy byl jmenován denár, ale tržní výměna kteréhokoliv zboží se obecně konala na hřivnu, čtvrtinu, lot, šestinu nebo kventlík. Není pochyby, že se těmito vahami stala mnohým dosti veliká křivda, a to nejvíce lidem prostým a chudým. ... A tak byla léta Páně 1300 v měsíci červenci zavedena mince grošů pražských a malých penížků, jichž jde na groš dvanáct, ...“ (Kronika Zbraslavská. Překlad Františka Heřmanského, 1952, s. 197–198; FRB III, 1882.)
- 24 V Horních a Dolních Uhrách byly pražské groše v oběhu až do měnové reformy krále Karla Roberta z Anjou v roce 1329, kterou zavedl uherské groše, v Německu v oblasti sasko-durynské do zavedení míšeňských grošů v letech 1338 až 1339 a v Rakousku do měnové reformy v roce 1340, kterou byly do oběhu zavedeny zlaté dukáty.
- 25 Agrární revoluce, probíhající od 12. století (Krzemieńska, 1970, s. 70) vrcholí na sklonku 13. a v první polovině 14. století, kdy již v našem zemědělství převládá trojpolní systém hospodaření (Richter, 1977, s. 14), při němž je zemědělská půda rozdělena na tři stejné díly, z nichž je první určen na osev ozimy (žito, pšenice; proso na zaplevelených a relativně vyčerpaných půdách), druhý pro jařiny (oves

a ječmen) a třetí, úhor, ponechán ležet ladem (byl využíván jako pastviny pro hovězí dobytek a ovce, čímž bylo bezpracně polím dodáno potřebné přirozené hnojivo). (Kudrnáč, 1958, s. 491; týž, 1970, s. 161; Krzemieńska, 1974, s. 66; Beranová, 1975, s. 39–40, 48, 50.) Trojpolní systém plně převládl nad dvojpolním a čtyřpolním (pole rozdělena na čtyři díly: $\frac{1}{4}$ pro ozim, $\frac{1}{4}$ pro jař, $\frac{1}{4}$ půdy příprava pro osev jařinami a $\frac{1}{4}$ úhor; Kudrnáč, 1958, s. 491). V téže době vítězí v zemědělství i nová technika, což dokládají jednak písemné prameny, jednak archeologické nálezy. K přelomu v orebné technice dochází masově až ve 13. a 14. století, zavedením záhonového pluhu s koly (Beranová, 1975, s. 15), což bylo umožněno používáním chomoutu a prsního řemene (Beranová, 1975, s. 45), které se u nás podle svědectví nejstarších písemných zpráv objevují na konci 11. století (Krzemieńska, 1974, s. 68, 73) a častěji jsou zmiňovány od druhé poloviny 13. století (Psota, 1974, s. 131). Se zavedením záhonového pluhu a těžkých vozů je nerozlučně spjato využití tažné síly zvířat, z nichž se na prvním místě uplatňuje kůň (od 13. století – častý výskyt koňských podkov – Beranová, 1975, s. 50), vytlačující hovězí dobytek i volské potahy do pozadí (Krzemieńska, 1974, s. 71, 74; Pátek–Urbancová, 1974, s. 85; Beranová, 1975, s. 44). Rámové brány se železnými hřeby jsou písemně doloženy od 11. století (Krzemieńska, 1974, s. 71; Pátek–Urbancová, 1974, s. 82), ale archeologicky jsou zatím doloženy až ze 13. a 14. století (Beranová, 1975, s. 15–16, 42, 48). V téže době jsou běžné dřevěné lopaty a rýče, okuté na pracovní části železem (Krzemieńska, 1974, 71), jsou známy kosy trávnice (Beranová, 1975, s. 40, 41, 42), hnojné a senné vidle (Beranová, 1975, s. 43, 49) a obilné srpy nového typu (Krzemieńska, 1974, s. 71; Beranová, 1975, s. 20). Ruční kamenné mlýnky hradištního typu přežívají podle M. Beranové (1975, s. 25) až do 14. století, tedy do doby, kdy se množí písemná svědectví o mlýnech a stoupách poháněných větrem a vodní energií. Větrné mlýny zmiňují písemné prameny od 12. století (Krzemieńska, 1974, s. 68, 92–93), vodní mlýny ve 12. a 13. století (Krzemieńska, 1974, s. 74, 76, 89, 91) a vodní stoupy od 13. století (Krzemieńska, 1974, s. 74, 76, 92). Malé kamenné ruční nebo nožní kamenné stoupy jsou doloženy archeologickými nálezy ze 13. století z Hradištky-Sekanky (Richter, 1963) a Velvar (Hrdlička–Vencl, 1976, s. 658). Mají kónický tvar a jsou na obvodu opatřeny třemi až čtyřmi výčnělky usnadňujícími jejich přenášení. Z téže doby je známa ze Slovenska kamenná stoupa římského typu, blízká dřevěným tvarům známým z národopisného materiálu (Zalužany – Polla, 1962, s. 145; Beranová, 1975, s. 29). Klikový převod, využívaný při činnosti žentourů, uváděných do pohybu dobyt看em, je písemnými prameny doložen ve 13. a 14. století (Krzemieńska, 1974, s. 69, 74). Písemné prameny dokládají ve 12. a 13. století rozšíření pěstování olejnatých průmyslových rostlin – lnu a konopí (Krzemieńska, 1974, s. 74) a luštěnin obohacujících biologickou hodnotu výživy lidí i dobytka (Krzemieńska, 1974, s. 71, 74; Beranová, 1975, s. 19, 42). Rozšiřují se stavy dobytka který se většinu roku pase v lesích nebo na úhorech. Pouze na zimní měsíce je nutno zajistit zásoby sena pro koně, hovězí dobytek, ovce a kozy. Jako píce se pěstuje oves (pro koně), vikev, směska, hrách, řepa a připravuje se pivovarské mláto (Beranová, 1975, s. 39–41).

- 26 V roce 1318 jsou v cechu organizováni krejčí Starého Města pražského, v roce 1324 pražští zlatníci, před rokem 1328 pražští platněři, štítaři a helmíři (od roku 1336 (?) i pražští platněřští tovaryši), v roce 1330 pražští sladovníci, soukeníci a postřihovači, v roce 1337 českobudějovičtí řezníci (podle nedochovaných statut pražských řezníků), v roce 1338 netoličtí pekaři, v roce 1339 plzeňští řezníci (podle nedochovaných artikulí řezníků Starého Města pražského, vydaných králem Přemyslem Otakarem II.), v roce 1340 pražští soukeníci a mlynáři (pověření obou řemesel cechu technickým a kvalitativním dohledem v dílnách), v roce 1341 krejčí Starého Města pražského (2. stanovy), v roce 1343 řezníci Starého Města pražského (2. nebo 3. statuta) a taviři v Kutné Hoře, v roce 1348 společný cech pražských malířů a štítařů, při němž jsou organizováni též skláři, vazači knih, pergameníci, iluminátoři, řezbáři a zlatotepci, před rokem 1348 krejčí v Jihlavě, před rokem 1349 ve společném cechu kováři, sedláři, koláři, ostrožníci

a brnící v Jihlavě a podle nich i v Kutné Hoře, před rokem 1350 pasíři Starého Města pražského, v roce 1349 vlnaři nebo soukeníci v Kutné Hoře a v Jihlavě, v roce 1351 řezníci v Českých Budějovicích (2. statuta — podle statut Starého Města pražského z r. 1341), v roce 1357 řezníci, pekaři a soukeníci v Litomyšli (podle nedochovaných stanov cechů královských měst Hradce Králové a Vysokého Mýta), v roce 1359 řezníci Nového Města pražského, v roce 1360 samostřilníci Nového a Menšího Města pražského, v roce 1361 nožíři v Brně, v roce 1363 krejčí v Litomyšli, v roce 1365 samostatné organizace malířů a štítarů (od roku 1348 byli ve společném cechu), v téže roce soukeníci v Žatci a řezníci v Polné, v roce 1367 soukeníci v Brně, v roce 1371 kováři Starého a Nového Města pražského, v roce 1373 řezníci v Klatovech, v roce 1375 zlatníci v Praze, v roce 1378 soukeníci v Rychnově nad Kněžnou, v roce 1391 pražští uzenáři, ševci a sedláři, v roce 1396 kožešníci Nového Města pražského, v roce 1397 pražští měšečníci, před rokem 1399 zámečníci Starého a Nového Města pražského a v roce 1399 nebo 1400 soukenní postřihači Starého Města pražského. (Winter, 1906, s. 186, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 199, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 212; Janáček, 1963, s. 100, 101, 108, 109.)

- 27 K událostem, které ochromily plynulý vývoj druhé společenské dělby práce, ale jen dočasně, lze počítat drancování, rozmach lapkovství a hladomory v období braniborské okupace Čech. S otřesnými svědectvími se setkáváme jak v díle Petra Žitavského „Chronicon Aulae regiae“ tak i jiných autorů. „Žebřali též nesčetní řemeslníci a dělníci rozličných řemesel, z nichž někteří mívali kdysi svého jmění v ceně sto hřiven stříbra, a když byli o to o všechno připraveni a jiní s rodinou všechno prodali, prodávali náramky, náušnice, řetízků svých manželek a vůbec všechny ozdoby ženského šatu, chtějíce aspoň zdraví, a život zahánáním hladu zachovati. A přece, když mnozí vše, co měli utratili, s chuďasy dům od domu žebřajíce, život bídně skončili.“ (Svědectví Řehoře, děkana pražského kostela o událostech roku 1282. Kapitola Ze zlých let po smrti Přemysla II. Naše národní minulost v dokumentech I, Praha 1954, s. 67; FRB II, 1874.)

Literatura

- August, B., 1968: Československé mince 1918–1968. Praha.
- Beranová, M., 1975: Zemědělská výroba v 11.–14. století na území Československa. Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně. III/1. Praha.
- Berghaus, P., 1973: Die Ausbreitung der Goldmünze und des Groschens in deutschen Landen zu Beginn des 14. Jahrhunderts. NS, 12, s. 211–237.
- Bláha, J., 1977: Poznámky k počátkům a vývoji osídlení olomouckého podhradí. Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha, s. 28–35.
- Boháč, Z., 1969: Dějiny sídlení středního Povltaví podle písemných pramenů. Sborník vlastivědných prací Podblanicka, 10, s. 109–146.
- BSE, 1954: Boššaja sovetskaja enciklopedija. 30. Moskva.
- Borkovský, I., 1949: Výzkum Levého Hradce v r. 1948. AR, 1, s. 105–108, 113–114, 145, 149.
- Borkovský, I., 1955: Staročeský dvorec na Levém Hradci. AR, 5, s. 621–624, 636, 646, 707–708, 715–716.
- Borkovský, I., 1955a: Obytné stavby slovanské v nových archeologických objevech. Český lid, 42, s. 59–71.
- Borkovský, I., 1947: Půdorys domu z doby prvních Přemyslovců na Levém Hradci. ZPP, 7, s. 50–58.
- Borkovský, I., 1965: Levý Hradec, Nejstarší sídlo Přemyslovců. Památky naší minulosti, 2. Praha.
- Bubeník, J.—Uhlíková, O., 1977: K počátkům města Žatce. Středověká archeologie... Praha, s. 36 n.
- Cach, F., 1970: Nejstarší české mince. 1. České denáry do mincovní reformy Břetislava I. Praha.

- Cach, F., 1972: Nejstarší české mince. 2. České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové. Praha.
- Cach, F., 1974: Nejstarší české mince. 3. České a moravské mince doby brakteátové. Praha.
- CDB I, 1904–1907: Codex diplomaticus regni Bohemiae. 1. Praha. (editor G. Friedrich).
- Čeština 1968: Čeština všední i nevšední. Praha.
- Dějiny ČSR, 1954: Dějiny ČSR. Praha.
- Dostál, B., 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Dostál, B., 1970: K otázce velmožských dvorců u Slovanů. PA, 61, s. 274–277.
- Dostál, B., 1975: Břeclav – Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- Dostál, B., 1976: Zemědělská výroba na území ČSSR v 6.–10. století. In: Archaeologia historica. 1. Brno.
- Drda, M., 1977: Archeologický výzkum Tábora. Středověká archeologie... Praha, s. 100–104.
- Engels, B., 1950: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. Praha.
- Fiala, Z., 1975: Přemyslovské Čechy, Český stát a společnost v letech 995–1310. Praha.
- Frajdl, J.–Zikmunda, V., 1965: Listy z dějin východních Čech. Havlíčkův Brod.
- FRB II, 1874; FRB III, 1882: Fontes rerum Bohemicarum. Praha.
- Goš, V.–Novák, J.–Jiří, K., 1977: K počátkům lokace Rýmařova. Středověká archeologie... Praha, s. 70–76.
- Havlík, L., 1957: K otázce národnosti na území Velké Moravy. HČ, 5, s. 493–503.
- Havlík, L., 1964: Velká Morava a středoevropští Slované. Praha.
- Havlík, L., 1976: Moravskaja narodnosť v epochu rannogo feodalizma. Voprosy etnogeneza i etničeskoj istorii slavjan i vostočnych romancev. Moskva, s. 156–185.
- Hlinka, B.–Radoměský, P., 1975: Peníze, poklady, padělky. Praha.
- Hosák, L., 1938: Historický místopis země moravskoslezské. Knihovna Společnosti přátel starožitností československých v Praze II. Praha.
- Hosák, L.–Šrámek, R., 1970: Místní jména na Moravě a ve Slezku. Praha.
- Hrdlička, L.–Vencl, S., 1976: Hradištní a středověké osídlení ve Velvarech, okr. Kladno. AR, 28, s. 655–659, 718–719.
- Hrubý, V., 1955: Staré Město, Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha.
- Hrubý, V., 1965: Staré Město, Velkomoravský Velehrad. Praha.
- Hrubý, V., 1965a: Keramika antických tvarů v době velkomoravské. ČMM, 50, s. 37–62.
- Hrubý, V.–Marešová, K., 1975: Uherské Hradiště-Sady. Středisko velkomoravské kultury a moci. Brno.
- Choc, P., 1967: Mečem i štítem. Praha.
- Istorija Čechoslovakii, 1956: Istorija Čechoslovakii. Moskva.
- Janáček, J., 1963: Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu. Praha.
- Kavánová, B., 1976: Slovanské ostruhy na území Československa. Studie AÚ ČSAV v Brně: IV/3. Praha.
- Kavka, F., 1955: Přehled československých dějin do předhusitské doby. Praha.
- Kierowski, R., 1963: Florins et Gros Cracoviens an 14-e siècle. NS, 12, s. 211–237.
- Klanica, Z., 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Studie AÚ ČSAV v Brně. II/6. Praha.
- Klápště, J.–Slavíček, V.–Velímský, T., 1976: Archeologický výzkum města Mostu 1970–1975. Most.
- Klápště, J.–Velímský, T., 1977: K charakteru zástavby středověkého Mostu. Středověká archeologie... AÚ ČSAV Praha, s. 77–89.
- Koch, B., 1973: Die Anfänge der Gold- und Groschenmünzen in der österreicherischen Alpenländern 1250–1350. NS, 12, s. 245–250.
- Kopš, J., 1969: Dějiny rýžování a dolování zlata na Berounsku. 13. dvoudenní cyklus přednášek. Národní muzeum v Praze (10. a 11. VI.). Praha, s. 2–5.
- Kořán, J., 1955: Přehledné dějiny československého hornictví. Praha.

- Kořán, J., 1974: Nerostné suroviny. Dějiny techniky v Československu. 1. Praha, s. 210–252.
- Krzemieńska, B., 1974: Technika v počátcích feudálního období (10.–13. stol.) – Úvod, s. 63–76; Mlýny, s. 88–93. In: Dějiny techniky v Československu. 1. Praha.
- Kučerovská-Frišová, T., 1972: Platební prostředky v 9. až 12. století u Slovanů v českých zemích, především na Moravě. Brno (disertační práce – Filosofická fakulta University J. E. Purkyně v Brně).
- Kučerovská-Frišová, T., 1977: Platby poddaného obyvatelstva v období raného a počátcích vrcholného feudalismu. In: *Archaeologia historica*. 2, s. 291–298.
- Kudrnáč, J., 1948: Vojenství našich předků v době hradištní. Praha (disertační práce – Filosoficko-historická fakulta University Karlovy v Praze).
- Kudrnáč, J., 1958: Skladování obilí v jamách obilnicích. *VPS*, 2. Praha, s. 233–249.
- Kudrnáč, J., 1958a: Staroslovanské obilnářství v českých zemích. *PA*, 49, s. 478–498.
- Kudrnáč, J., 1970: Klučov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. Praha.
- Líbal, D., 1977: Problematika počátků měst z hlediska půdorysné osnovy a nejstarší zástavby. *Středověká archeologie . . . AÚ ČSAV Praha*, s. 157–163.
- Louda, J.–Herčík, J., 1974: Česká města. Praha.
- Malý, J., 1876: *Vlastivědný slovník historický*. Praha.
- Měřinský, Z., 1977: Několik poznámek k počátkům města Jihlavy. *Středověká archeologie . . . AÚ ČSAV Praha*, s. 122–128.
- Michna, P., 1976: Původ a význam raně středověkého závaží z Melic. *AR*, 28, s. 389 až 398.
- Morgan, L. H., 1954: *Pravěká společnost*. Praha.
- MMFH (I) 1966; (II) 1967; (III) 1969; (IV) 1971: *Magnae Moraviae fontes historici*. Praha–Brno SPN (I) a Brno – Universita J. E. Purkyně (II–IV).
- Naše národní minulost . . . 1954: *Naše národní minulost v dokumentech*. 1. Praha.
- Nemeškal, L., 1973: Die Verankerung des Prager Groschens und des böhmischen Flores in der damaligen Währung in Böhmen. *NS*, 12, s. 117–129.
- Nohejlová-Prátová, E., 1975: *Základy numismatiky*. Praha.
- Novotný, B., 1977: Archeologické poznatky k raně a pozdně románskému Znojmu. *Středověká archeologie . . . AÚ ČSAV, Praha*, s. 62–69.
- Pátek, J.–Urbancová, V., 1974: Zemědělství. Dějiny techniky v Československu. 1. Praha, s. 161–175.
- Pávek, M., 1974: Textilní výroba. Dějiny techniky v Československu. 1. Praha, s. 94–102.
- Pleiner, R., 1958: *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích*. Praha.
- Pleiner, R., 1961: Slovanské sekerovité hřivny. *SlA*, 9, s. 405–450.
- Pleiner, R., 1971: Archeologický výzkum středověkých železáren u Radčtic. *Vlastivědný sborník Podbrdská*. 5, s. 42–61.
- Pleiner, R., 1974: Technika za přisvojovacího a nejstaršího výrobního hospodářství (od osídlení do 10. století). Dějiny techniky v Československu. 1. Praha, s. 23–60.
- Polla, B., 1962: *Středověká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava.
- Pošvář, J., 1973: Die Ankerung des Prager Groschens und des böhmischen Florens in gleichzeitiger Währung in Mähren und Schlesien. *NS*, 12, s. 131–144.
- Poulik, J., 1960: *Starí Moravané budují svůj stát*. Gottwaldov.
- Poulik, J., 1962: *Velkomoravské hradiště Mikulčice*. Brno.
- Poulik, J., 1967: *Pevnost v lužním lese*. Praha.
- Poulik, J., 1974: *Mikulčice*. Praha.
- Poulik, J., 1975: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha.
- Princ, M.–Skružný, L., 1977: Laténská hrncířská pec v Brčkovéch. *PA*, 68, s. 164 až 192.
- Profous, A., (I) 1947; (II) 1949; (III) 1951: *Místní jména v Čechách, jejich původ, vznik, původní význam a změny*. Praha.
- Profous, A.–Svoboda, J., 1957 (IV): *Místní jména v Čechách, jejich původ, vznik, původní význam a změny*. Praha.
- Příbyl, A.–Liška, K., 1975: *Znaky a pečete středočeských měst*. Praha.

- Psota, F., 1974: Doprava. In: Dějiny techniky v Československu. 1. Praha, s. 128–134.
- Ratkoš, P., 1954: Počiatky feudalizmu na Slovensku (K problematike raného feudalizmu v našich krajinách.) HČ, 2, s. 252–276.
- Richter, M., 1963: Raně středověké bronzové skládací vážky z Čech. Sborník Československé společnosti archeologické. 3. Praha, s. 141–148.
- Richter, M., 1963a: Výzkum opevněné středověké osady v Hradištku u Davle. AR, 15, s. 200–219, 221–223.
- Richter, M., 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů. AR, 27, s. 245–258.
- Richeer, M., 1977: Nové poznatky o osídlení podhradí v Jaroměři. Středověká archeologie... AÚ ČSAV Praha, s. 49–61.
- Richter, M.–Vokolek, V., 1977: Počátky Hradce Králové ve světle archeologických výzkumů. Středověká archeologie... AÚ ČSAV Praha, s. 13–27.
- Ruttkay, A., 1972: Výzkum včasnostredovekého opevněného sídla v Ducovom, o. Trnava. AR, 24, s. 130–139, 217–220.
- Scheufler, V., 1977: Katalog lidové keramiky ze sbírek národopisného oddělení Národního muzea v Praze. Praha.
- Sláma, J., 1967: Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech. AR, 19, s. 433–444.
- Smetánka, Z.–Škabrada, J., 1977: K počátkům městečka Ronova nad Doubravkou. Středověká archeologie... AÚ ČSAV Praha.
- Skružný, L., 1974: Příspěvek k vývoji hrncířských cechů a hrncířských pracovních nástrojů. Český lid, 61, s. 155–175.
- Suchareva, O. A., 1976: Kvartálnaja obščina pozdnefeodalnogo goroda Buchary. Moskva.
- Svoboda, J.–Šmilauer, V., 1960 (V): Místní jména v Čechách, jejich původ, vznik, původní význam a změny. 5. Praha.
- Šaurová, D., 1977: Poznatky o počátku města Slavkova na základě archeologického materiálu. Středověká archeologie... AÚ ČSAV Praha, s. 175–179.
- Šmilauer, V., 1960: Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha.
- Šmilauer, V., 1964: Krusičany v Čechách a Kruszwica v Polsku. Prace Filologiczne, 18, s. 229–302.
- Šmilauer, V., 1969: Atlas místních jmen v Čechách. Praha.
- Šolle, M., 1952: Výzkum na kouřimské akropoli v r. 1951. AR, 4, s. 265–267, 282–289.
- Šolle, M., 1953: Starší a mladší opevnění kouřimské akropole. AR, 5, s. 740–744.
- Šolle, M., 1956: Stará Kouřim ve světle archeologického výzkumu 1948–1955. Sborník Umění věků. Praha, s. 196–207.
- Šolle, M., 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Umělecké památky Čech. 1. Praha 1977.
- Winter, Z., 1906: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století. Praha.
- Zvarič, V. V., 1975: Numizmatičeskij slovar'. Lvov.

Die zweite gesellschaftliche Arbeitsteilung im Lichte der historischen Hilfswissenschaften

Der Autor verfolgt den Prozess der zweiten gesellschaftlichen Arbeitsteilung in der Zeit des Früh- und vor allem des Hochfeudalismus.² Er betont, dass es ein langdauernden Prozess war, der von der Urzeit (von der mittleren Entwicklungsstufe der Barbarei der menschlichen Gesellschaft) bis zum 20. Jh. verfolgbar ist und immer vom Niveau des Überproduktes – Mehrerzeugnisses – in der Landwirtschaft und Viehzucht abhängig war. Der Überprodukt in der Landwirtschaft, welches zum Grossteil die herrschende Schicht für sich und die Ernährung des unterdrückenden, ideologischen und administrativen Apparates in Anspruch nahm, ermöglichte zugleich auch Einzelpersonen und Menschengruppen, die ein Handwerk betrieben, sich diesem vollkommen zu widmen und gab ihnen zugleich die Sicher-

heit, ihre Waren gegen die unbedingt zum Leben ihrer Familien notwendigen Produkte eintauschen zu können.

In der Zeit des Frühfeudalismus herrschten ideale Bedingungen für die Verwirklichung der zweiten gesellschaftlichen Arbeitsteilung im 9. Jh. in Grossmähren und nach dessen Untergang im 10. Jh. in Böhmen (das Zeugnis des Ibrahim Ibn Jakob und die Vertretung der böhmischen Münze in Funden jenseits der Grenzen des böhmischen Staates). In den nachfolgenden Jahrhunderten verlangsamte sich der Prozess, aber durch die planmässige Tätigkeit der Feudalen,^{10,11,13,14} namentlich durch die innere „böhmische“ Kolonisation des Landes^{6,15} (es ist zu betonen, dass diese ganz gesetzmässig und unterbrochen seit der Ankunft der Slawen in unsere Länder verlief), durch die Erschliessung neuer reicher Erzlager²¹ und durch die landwirtschaftliche und technische Revolution,^{20,25} schufen sich günstige Bedingungen für die weitere Etappe seiner intensivierten Verwirklichung. Der Höhepunkt des inneren Kolonisationsprozesses war die äussere sog. „deutsche“ Kolonisation. Den Aufstiegsprozess der zweiten gesellschaftlichen Arbeitsteilung hemmte das ganze 13. Jh. hindurch einge minderwertige (nicht im ganzen Land umlaufende) und uneinheitliche Münze und an der Wende der 70er bis 80er Jahre des 13. Jh. auch die Branibor-Okkupation Böhmens, die von Plünderungen, Epidemien und Hungersnot begleitet war.^{23,27} Der Grossteil des Mehrproduktes floss im 13. Jh. in die neu gegründeten Städte, vor allem zur Ernährung der Bergleute, die in den königlichen und den unfreien Bergstädten arbeiteten.

Der Autor benützt für die Verfolgung des Prozesses der zweiten gesellschaftlichen Arbeitsteilung historische Quellen,^{23,27} archäologische²⁵ und toponomastische^{6,10-15} Belege, weiters Belege über die Entfaltung der Erzförderung,²¹ über die Entwicklung der Markt- und Handwerkszentren – Marktsiedlungen, -städtchen und -städte –, die vom König¹⁶ von weltlichen¹⁷ und kirchlichen Feudalen¹⁸ wie auch Klostersgemeinschaften¹⁹ gegründet wurden. Ferner verfolgt er den Stand des böhmischen Münzwesens²⁴ und die Entfaltung der Zünfte in den böhmischen Ländern.²⁶

Aufgrund dieser Materialien gelangt der Autor zu der Schlussfolgerung, dass der Früh- und Hochfeudalismus ideale Bedingungen für die massenhafte Verwirklichung der zweiten gesellschaftlichen Arbeitsteilung und die weitere Spezialisierung der Handwerkszweige schuf, zu der es im Verlauf des 14. Jh. kam. Ermöglicht war dies durch die organisatorische und politische Stabilisierung der Städte wie auch durch die Währungsreform (im J. 1300), bei welcher die hochwertige Silbermünze – der Prager Groschen und seine Teile – eingeführt wurde, die abermals mit Recht auch auf das ausländischen Märkten Beliebtheit erlangte.²⁴ Der Prozess der gesellschaftlichen Arbeitsteilung war jedoch nicht abgeschlossen, er lief bis in das 20. Jh. weiter und sein Stand hing immer von der Entwicklung der Landwirtschaft und dem Niveau ihrer Technik ab. Jede Drangsal langjähriger Kriege, die vor allem die Landwirtschaft in Mitleidenschaft zogen,¹ (z. B. der Dreissigjährige Krieg) hatten auch einen vorübergehenden Niedergang oder eine Stagnation des Handwerks zur Folge.

In vielen Dörfern und kleineren unfreien Städten war die zweite gesellschaftliche Arbeitsteilung noch nicht einmal im 20. Jh. verwirklicht. Die Handwerker blieben dort auch weiterhin Halbbauern und ihr Handwerk betrieben sie vor allem in den Wintermonaten und in der Zeit zwischen den abgeschlossenen Frühjahrsarbeiten und der Ernte.